ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

SERIA III TOMUL II MEM. 5

POMENIREA LUI DIMITRIE CANTEMIR VOEVOD

DOMNITORUL MOLDOVEI

LA 200 ANI DE LA MOARTEA LUI

CUVÂNTARE FESTIVĂ

ROSTITĂ ÎN ȘEDINȚA SOLEMNĂ DE LA 21 DECEMVRIE 1923

SUB PREȘEDINȚIA

MAIESTĂȚII SALE REGELUI

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

CVLTVRA NAȚIONALĂ

BUCUREȘTI

1924

POMENIREA LUI DIMITRIE CANTEMIR VOEVOD DOMNITORUL MOLDOVEI, LA 200 ANI DE LA MOARTEA LUI

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința solemnă dela 21 Decemvrie 1923

MAIESTATEA SA REGELE este întâmpinat la sosire cu următoarele cuvinte rostite de d-l Președinte *I. C. NEGRUZZI:*

Sire,

Salut respectos pe Maiestatea Voastră și-I exprim recunoștința Academiei Române că a binevoit să vie și să prezideze această ședință a ei.

Astăzi colegul nostru d-l Nistor ne va vorbì despre Domnitorul Dimitrie Cantemir care cu mai bine de două secole în urmă a fost predecesorul Maiestății Voastre pe scaunul Moldovei. După un răstimp atât de lung în care țările noastre, despărțite încă, au avut un așà de mare număr de suverani, a trebuit ca Românii să se bucure de ilustra dinastie actuală pentru ca pe tronul patriei să se ție în mână pe lângă sceptrul domnesc și pana de scriitor. Dela nemuritorul Rege Carol ne-au rămas Memoriile *sale, pe cât de frumos scrise și de interesante, pe atât de necesare pentru cunoașterea României moderne. Regretata Regină Elisabeta aveà cea mai întinsă celebritate ca autoare și în proză și în versuri. Succesoarea ei M. S. Regina Maria*

încântă publicul cetitor în țară și în străinătate cu incomparabilele ei povestiri, și ca să se vadă cât ține familia noastră regală la mișcarea intelectuală a poporului n'am decât s'aduc aminte de activitatea cu care A. S. R. Principele Moștenitor lucrează la desvoltarea culturii la Români.

Exprim încă odată viile mulțumiri ale instituțiunii noastre Prezidentului și membrului ei de onoare și exclam din toată inima: Trăiască Maiestatea Voastră și Maiestatea Sa Regina, Trăiască Altețele Lor Regale Principele și Principesa Moștenitoare și întreaga Familie Regală!

MAIESTATEA SA REGELE binevoeşte a răspunde următoarele:

Simt totdeauna o vie plăcere când pot venì în mijlocul D-voastră, dar azi bucuria mea este deosebit de mare, când ne-am întrunit spre a comemorà pe Dimitrie Cantemir, cel mai învăţat voivod al nostru, care, dacă a fost lipsit de noroc în politica sa naţională de pe vremea lui, a rămas însă nemuritor prin neasemănata sa erudiţie şi prin uriaşa sa muncă ştiinţifică pentru timpurile în cari a trăit.

Dimitrie Cantemir este printre cei dintâi Români la care a răsărit ideea unităţii neamului românesc peste hotarele vremelnice cari l-au împărţit în cele două Principate şi sub atâtea stăpâniri străine. A început Cronicul vechimii Româno-Moldo-Vlahilor *cu marele gând de a scrie toată istoria întregului popor român, de a arătà măreaţa noastră origină romană şi de a dovedì stăruinţa noastră pe aceste pământuri dela întâiul descălecat al Impăratului Traian.*

Pe lângă celelalte însemnate opere istorice ale lui Dimitrie Cantemir, pe temeiul cărora a avut marea cinste să fie ales membru al Academiei din Berlin, el ne-a lăsat aceà minunată Descriere a Moldovei, *din care avem atâtea ştiri despre vechia vieaţă a poporului român. Cu vie plăcere am aflat că printr'o fericită coincidenţă, colegul nostru, distinsul geograf G. Vâlsan, a descoperit tocmai în acest an al comemorării lui Cantemir, adevărata hartă a Moldovei gravată şi tipărită în Olanda, după manuscrisul original al lui Cantemir.*

Printr'o coincidenţă şi mai fericită, noi facem pomenirea de 200 de ani a lui Cantemir într'o Românie întregită, la care de sigur că a visat şi el, când îşi scrià în pribegia prin străini, opera sa despre unitatea Românilor, suspinând în cuvintele atât de duioase din Cronicul său: «Dulce iaste dragostea moşiei».

1*

Ca întâiul Rege al României întregite, îi aduc aici prinosul de recunoștință, zicând din tot sufletul împreună cu Domniile Voastre: Scumpă să ne fie în veci fericita-i amintire!

După rostirea acestor frumoase cuvinte, primite de Academie cu vii și entuziaste aplauze, M. S. Regele acordă cuvântul d-lui Ion I. Nistor, Membru al Academiei, care cetește următorul discurs festiv:

S i r e,

Domnule Președinte,

Domnilor Colegi,

Istoria înregistrează, asemenea unui receptor uriaș, vibrațiunile și frământările societății omenești. Dar nu întreg materialul înregistrat intră în patrimoniul istoriei, ci numai faptele cari s'a săvârșit în mod conștient și cari au la baza lor o ideie. Gândul îmbrățișează idea, iar ideile, la rândul lor, mână la fapte concrete și conștiente.

Aceluiaș triaj, sever și impecabil, este supusă și activitatea oamenilor cu rol determinat și cu răspundere în societate și în viața publică. Istoria înseamnă numele numai acelora, cari, în sbuciumata lor viață, au avut o convingere, au nutrit o credință și s'au călăuzit de idei, și cari, în clipele hotărîrilor supreme, au avut tăria de a trece dela idee la faptă, aruncând în cumpănă însăș situațiunea lor, oricare ar fi fost ea.

Unul dintre cei aleși, care și-a pierdut tronul de dragul unei idei, și la care nu știm ce să admirăm mai mult, îndrăsneala concepțiunilor politice, sau variația și temeinicia operilor literare, a fost Dumitrașcu-Vodă-Cantemir, a cărui comemorare bicentenară o sărbătorim astăzi.

Din zilele bătrâne ale lui Neagoe Basarab, grijile domniei n'au brăzdat o frunte mai îndrăgostită de stiință, ca cea a lui Dimitrie Cantemir, a cărui profundă învățătură pusese în uimire nu numai lumea cultă din vastul cuprins al Imperiului Otoman, ci și Rusia lui Petru-cel-Mare și însăș Prusia primului ei rege Frederic întâiul.

Dimitrie Cantemir își trăgeà obârșia din rândurile mândrei și nebiruitei răzășimi tighecene, de unde se ridicase legendarul Codreanu, care «vinele-și strângea și plumb din el scotea», și

unde amintirea luptelor seculare contra Tătarilor s'a păstrat în admirabilele balade: Grue Grozăveanu, Novac și Ghelea, care «multe hotare au călcat, multe țări au treerat, dela Nistru până la Crâm și din Buceag până la Mare, sunt tocmai 4 hotare: mulți Tătari au omorît, mulți creștini au slobozit de amara străinătate, din plean și dela moarte».

Familia Cantemireștilor nu era una din cele mai vechi și mai celebre din Moldova. Bunicul său Teodor fusese Căpitan de Tigheciu și căzù în lupta contra Tătarilor. Despre tatăl său Constantin, susține cronicarul Ion Neculce, «cà a fost de oameni proști din ținutul Fălciului»; iar Nicolae Costin spune, că era «om de țară, Moldovan drept, fiind dela Tobac de locul lui; și foarte viteaz bun, necărturar, dară la toate priceput și la răspunsuri gata era.»

Dimitrie Cantemir era încredințat de originea tătărească a familiei sale, pe care el o punea în directă legătură cu Han-Timur, faimosul cuceritor al Asiei. Voltaire îi atribue o obârșie grecească, iar Sulzer, recurgând la naivitatea etimologiei populare, deduce numele Cantemir dela «cântă mire»!

Dar, ori care ar fi originea numelui Cantemir, un lucru rămâne cert, că purtătorii acestui nume—indentic cu cel al faimoasei căpetenii tătărești Cantemir-Bei, ce se răsvrătise contra hanului și care era «fârtat» cu Barnovschi-Vodă, pe care'l vizită adese în Toporăuții Bucovinei—erau neaoși Moldoveni și încă dintre cei mai dârzi și mai răsboinici din preajma codrului dela Tigheciu. Constantin Cantemir, tatăl lui Dimitrie, rămânând orfan, trecu în Polonia, unde servi multă vreme ca oștean român în armata leșească, luând parte la luptele Polonilor contra Svedezilor și Căzacilor. In 1657 el se întoarse în țară și aici i-se încredință căpitănia codrului, iar mai târziu serdăria Lăpușnei. Duca-Vodă îl ridică la demnitatea de Clucer-Mare. Constantin Serdarul era căsătorit cu Ana Bantoș, o femeie foarte instruită și pricepută în trebile gospodăriei: «literis optimis instructa, rei oeconomicae peritissima et prudentissima», după însăș mărturia fiului ei Dimitrie.

Din această a treia căsătorie se născù în 26 Octomvrie 1673, probabil la moșia părintească Siliște din Fălciu, al doilea fiu al Serdarului Constantin, care la botez primì nu-

mele nașului său Dimitrie Vodă-Cantacuzino. Ca și despre Goethe, se poate susține și despre Dimitrie Cantemir, că a moștenit dela tatăl său firea răsboinică și neînduplecată de codrean, iar dela maica sa gingășia simțirii, seninătatea cugetării și dragostea pentru îndeletnicirile artistice și literare. Rar când găsim unite în sufletul unui om o mai armonioasă împerechiere între dorul de a se instruì și nerăbdarea de a acționà și a se afirmà, pe care o surprindem în gândul lui Dimitrie Cantemir. Căci să se știe un lucru, că acțiunile politice ale lui Dumitrașcu-Vodă nu stau cu nimic mai prejos față de meritele literare ale istoricului Cantemir. El este deopotrivă de mare ca domn și ca savant.

Sclipitoarea deșteptăciune a copilului făcù să tresalte de bucurie inima părinților și să-i îndemne a-i da cea mai îngrijită educație. Pe lângă frumoasele îndemnuri ale părinților, natura încântătoare a patriei sale îi fusese cea mai bună și mai priincioasă învățătoare. Hăulind prin codrii Bâcului și Tigheciului, sufletul său gingaș de copil părea că deslușește din freamătul frunzelor glasul tainic al bunicului său, care-l chemà la luptă răsbunătoare contra păgânilor cotropitori.

In amintirea acestor vremuri de copilărie, Dimitrie Cantemir scrià mai târziu că «*Tigeciul este pieptul cel mai tare între Prut și Basarabia*» și că Codrenii, adică apărătorii acestui codru, «întrec în vitejia lor pe toți ceilalți Moldoveni, încât obișnuià a se face pentru dânșii acest proverb: Cinci Tătari de Crâm, plătesc mai mult decât zece de Buceag, și cinci Moldoveni biruesc pe zece Tătari de Crâm; dar cinci Codreni, adică tigheceni, bat pe zece Moldoveni». Iată o pildă de patriotism local care dovedește cât de strâns legat erà sufletul lui Cantemir de locul său natal și de aprigii apărători de hotar din rândurile neînfrânte ale cărora se ridicase neamul său.

Cantemir atinsese vârsta de 12 ani, când tatăl său ajunse domn al Moldovei, Iunie 1685. Drumul spre tron i-l netezise Șerban-Vodă Cantacuzino, care atrase atențiunea sultanului Mohamed IV-lea asupra aleselor calități ale fostei călăuze a armatelor turcești spre Camenița și asupra devota-

mentului pe care Constantin Cantemir îl dovedise cu ocazia salvării haremului împărătesc din mâinile Polonilor.

Urcarea pe tron a tatălui său înlesnì foarte mult opera de educație a tânărului principe. Pentru desăvârșirea acestei opere, tătăl său chemă în țară pe eruditul ieromonah Eremia Cacavela, cretan de felul său, căruia îi încredință educația fiului mult iubit. Invățătura erà în plină desfășurare, când beizadeaua Dumitrașcu fu trimis de domn la Țarigrad, ca să înlocuească acolo pe fratele său Antioh, în chip de zălog, pentru credința părintelui său față de Poartă. Și se întâmplă aceasta în 1688, când Dimitrie Cantemir nu aveà decât 15 ani. Deatunci încoace beizadeaua Dimitrie petreceà mai mult la Constantinopol, de unde se întorceà numai pentru scurtă vreme în țară, așà în 1691, când rămăsese în Iași până la moartea tatălui său (1693); apoi în 1696, când se logodì și în 1699 când se căsătorì cu Casandra, fiica lui Șerban Cantacuzino, fostul Domn al Munteniei.

In capitala imperiului otoman, o lume nouă, necunoscută se deschise tânărului principe. Ispite de tot felul îi surîdeau din toate părțile. Dar el nu se lăsà ademenit, ca mintea ușoară a acelui nenorocit Iliaș, fiul lui Petru Rareș, care, trimis la Constantinopol ca ostatec de tatăl său, prinsese dragoste pentru felul de traiu al Turcilor și trecù la legea mohamedană, un caz izolat dealtfel în istoria Românilor.

Dimpotrivă, Dimitrie Cantemir era un tânăr așezat, serios, cu o minte coaptă și cu o judecată limpede, care plăceà mult marelui vizir și făceà cea mai bună impresie în înalta societate turcească. Inclinațiunile sale spre îndeletnicirile intelectuale îl feriră de ademenirile înșelătoare ale orașului mare și-l îndrumară spre desăvârșirea educațiunii sale. Marele predicător și pedagog Cacavela îl întroduse în tainele culturii clasice greco-latine, care deschise deșteptului tânăr moldovean, orizonturi noui necunoscute și nebănuite până atunci de dânsul. Dela vestitul filozof și matematician Saadi-Effendi, el învăță limba turcă, arabă și persană. Interesul pentru filologie i-l deșteptă eruditul Iacomiu, iar filozofia o deprinse dela călugărul Meletie. Dela muzicianii Angeli și Kiemani Achmed învăță muzica, pentru care aveà aptitudini deosebite

și în care ajunse la o adevărată virtuositate. El compusese un manual de muzică turcească, inventând un metod nou pentru a exprimà cântecele și doinele prin note. Ca om de societate, el erà foarte apreciat de Turci și invitat adesea la ospețele lor. Prin studii asidue și stăruitoare, Cantemir reușise astfel să-și adune cunoștințe bogate și să ajungă, în scurtă vreme, unul dintre oamenii cei mai culți și mai instruiți ai timpului său. Dar el nu înțelegeà numai să adune și să înmagazineze cunoștințe, ci el știà să le asimileze, fiindcă erà un talent real, eminamente productiv, exuberant și creator.

* * *

Astfel pregătit și înarmat cu cunoștințe vaste, s'ar puteà zice chiar enciclopedice, el se simțì ademenit spre cercetări științifice și creațiuni literare; el simțià în sufletul său nevoia de a se afirmà și de a pune în valoare cunoștințele și aptitudinile sale.

Mânat de acest îndemn sufletesc, el încercă mai întâiu să se afirme pe terenul social-filozofic, așà de ademenitor pentru talentele tinere. Incercări juvenile de acest fel «pentru slava și folosința moldovenescului neam» fusese «*Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea, sau giudețul sufletului cu trupul*».

Lucrarea aceasta de începător, apărută în Iași în 1698, este o compilație filozofico-teologică, în care autorul încearcă să demonstreze superioritatea sufletului (înțeleptul) asupra trupului (lumea), o teză bine cunoscută și tratată adesea și de alții, poate cu mai mult succes și cu mai mare compentență ca cea a tânărului principe moldovean. Alte două încercări de acest gen sunt: «*Compendiolum universae Logices institutionis*», prima încercare de logică din pana unui cugetător român, și «*Lauda lui Van Helmolt*», în care Cantemir exprimă admirația sa pentru mângâitoarea filozofie religioasă a eruditului belgian Jean Baptist Van Helmolt, pe care-l compară cu Ion Botezătorul.

Dar scrierile acestea, cu toată erudițiunea, care se degajează din ele, n'au fost gustate niciodată de cetitori din

cauza limbii întortochiate și a imaginațiunilor complicate și obscure, de care Cantemir se folosià intenționat pentru a fi în nota savantă a timpului său.

Dară nu pe scrieri de acest gen și-a întemeiat Cantemir reputațiunea sa europeană de om de litere. Obiectul adevărat al preocupărilor sale științifice era *istoria* și îndeosebi trecutul neamului său. Pentru deslegarea acestei probleme, Cantemir a făcut studiile cele mai conștiincioase. Cunoștința de limbi îi înlesnià utilizarea literaturii istorice bizantine, turcești, slavone, latine și române. El cetise în grecește colecția scriitorilor bizantini, cunoșteà în originalul turcesc pe Seadeddin, Iacut, Mizhond și Hezerfeu, studiase letopisețele rusești, cozmografiile sârbești, precum și cronicile bulgare și polone. El cunoșteà pe Bonfiniu și Toppeltin, cu un cuvânt, el stăpânià literatura istorică străină precum și analele și cronicile indigene, muntene și moldovene, mai bine ca oricine altul. Astfel înarmat cu toate cunoștințele de cari un istoric are nevoie, și înzestrat de fire cu un spirit pătrunzător, critic și pricepător al evoluțiunii și desvoltării istorice, el, credincios vechilor tradițiuni ale familii sale, se hotărî să-și pună talentul în serviciul cauzei națiunii sale, pe care tatăl și bunicul său o apărase cu spada, ca mari viteji și răsboinici ce erau.

Cetind cronicile indigene și văzând acolo insuficiența informațiunilor și greșelile concepțiunii istorice, firea lui aprigă de codrean se revoltă peste măsură și atunci talentul său de mare polemist se manifestă cu toată puterea. Epitetele ca «mincinos», «holercar», «teacă de minciuni» etc., aruncate în socoteala nepricepuților autori de cronice, arată cu câtă patimă și înverșunare se ridică Cantemir contra acelora cari, prin scrierile lor nechibzuite, încearcă să întunece originea latină, unitatea etnică și persistența neamului românesc pe pământul bătrânei Dacii.

«Sufletul odihnă nu poate aflà, — zice Cantemir — până nu găsește adevărul, care îl cearcă oricât de departe și oricât cu trudă i-ar fi a-l aflà».

Pentru constatarea acestui adevăr, el se hotărî să cuprindă, într'o întinsă operă de erudiție, toată istoria poporului ro-

mân, conceput ca o unitate etnică, fără oprire la granițele trecătoare sau la despărțirile vremelnice. Opera aceasta de sinteză ni se înfățișază în «*Hronicul Romano-Moldo-Vlahilor*», care erà să cuprindă întreg trecutul neamului nostru, dela origina sa până în zilele autorului. Din nenorocire însă, lucrarea aceasta a rămas neisprăvită, apărând numai partea întâia dela origină până la fundarea principatelor, și capitole izolate din partea a doua, precum sunt : «Vita Costantini Cantemyri» și «Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor».

Intemeindu-se pe un bogat material istoric, Cantemir susține unitatea de rassă și origina latină a poporului român, în opoziție cu teza slavă, și se mândrește de latinitatea pură a neamului său față cu popoarele *barbarogenete* din vecinătate.

In urma studiilor și cercetărilor sale, el ajunge la următoarea concluzie istorică : «Românii din Dacia, cari sunt moldovenii, muntenii și ardelenii, sunt din neamul lor hireși romani dela Italia, de Traian împăratul aduși. Și românii au locuit necurmat în Dacia, precum până astăzi locuiesc. Iar ale noastre țări, cu ajutorul lui Dumnezeu, măcar că supuse și ascultătoare sub monarhii turcești, însă nici stăpânirea nici libertatea lor n'au lăsat, că după multe sângeroase și românești răsboaie, niciodată piciorul din hotarele lor nu și-au scos, ci înfipți și nesmulși au rămas; că, deși împărăției turcului bani a da obligați sunt, însă bisericile, legea judecățile, obiceiele nesmintite și nebetegite și le-au păzit».

La acest rezultat ajunge Cantemir în urma studiilor și cercetărilor sale istorice. Unde până la dânsul analiștii și cronicarii noștri însemnau simplu evenimentele an cu an, domnie cu domnie, înregistrând faptele una după alta, fără privire la conexul lor cauzal și la motivele cari determinaseră săvârșirea lor, Cantemir este primul învățat român, care sintetizează, într'o lucrare unitară, trecutul întregului neam românesc, în toate manifestațiunile lui. Deaceea el încheie epoca cronicarilor și deschide în modul cel mai strălucit *epoca istoricilor*. Iar în istoria culturii noastre, Cantemir face puntea de trecere dela înrâurirea culturii bizantino-slave la cea latino-occidentală.

Curând faima eruditiunii sale ajunse departe peste hotarele imperiului otoman. Academia din Berlin, creată numai atunci de Leibnitz, se grăbì să-l aleagă membru la ei. Şi pentru această Academie, şi la îndemnul membrilor ei, Cantemir scrisese celebra «*Descriere a Moldovei*», în care găsim o adevărată comoară de ştiri şi informaţiuni privitoare la vieaţa politică, economică, culturală şi socială din Moldova. Cartea aceasta a fost tradusă şi în limbi străine şi ea a contribuit foarte mult la cunoaşterea Românilor în străinătate; Dimitrie Cantemir a început cel dintâiu opera de propagandă românească în străinătate.

Dar cunoştinţele lui Cantemir erau prea vaste şi prea cuprinzătoare, ca ele să se mărginească numai la trecutul ţării sale. Trăind în capitala imperiului otoman şi cunoscând limbile orientale, el se simţì ispitit de a pătrunde şi în misterele istoriei turceşti, aşà de puţin cunoscută în Europa până la dânsul. Rezultatele studiilor şi cercetărilor sale în această privinţă, dânsul le adună într'o impozantă operă istorică, scrisă în latineşte: «*Historia incrementorum et decrementorum Aulae Othomanicae*», adecă «*Istoria creşterii şi descreşterii Imperiului Otoman*». Lucrarea aceasta remarcabilă trece drept una din cele mai bune cărţi asupra istoriei turceşti. Ea a fost tradusă în englezeşte după originalul latin de N. Tindal şi a ajuns la a doua ediţie (1734 şi 1756). După ediţia engleză s'a făcut cea franceză prin îngrijirea lui De Joncquières (1753). Traducerea germană este făcută de Schmidt (1745).

Creşterea imperiului o considerà Cantemir până la 1672, când Mohamed IV-lea, în baza tratatului de pace dela Buceaci, obţinù dela Poloni cetatea Cameniţa cu întreaga provincie a Podoliei, pe care sultanul se grăbì să o prefacă în raia turcească. «Aceasta a fost — zice Cantemir — cea de pe urmă izbândă, prin care se aduse împărăţiei otomane vreun folos sau prin care se aduse vechilor margini ale împărăţiei vreun oraş sau vreo ţară. După aceasta, şi mai ales în timpul împăratului Leopold al Germaniei, urmează bătălii înfricoşate, pe cari urmaşii cu greu le-ar puteà crede, dacă nu ar fi adeverite prin autoritatea unor documente oficiale. Şi puterea otomanilor a slăbit tare prin pierderea mai multor regate, prin

peirea unor oștiri întregi, precum și prin lupte și certuri lăuntrice». Cantemir însuș luase parte la bătălia dela Zenta în 1697 și rămase adânc impresionat de înspăimântătoarea înfrângere pe care o suferiră acolo victorioasele trupe de odinioară ale sultanului.

Din însuș observațiunile și constatările sale, se vede că Cantemir era adânc convins că imperiul otoman depășise culmea puterii și influenței sale, și că se găsià în vădit declin, în plină descompunere, descreștere și decădere. Și deaceea el și întitulă partea a doua a istoriei turcești, istoria descreșterii impărăției otomane.

In convingerea aceasta, fermă și hotărîtă, trebue să căutăm explicația pentru atitudinea sa politică de mai târziu. Cantemir erà încredințat că imperiul otoman se găsià în declin și că prin urmare soarta neamului românesc nu mai puteà rămâne legată de această organizațiune politică, în plină descompunere, ci trebuià să-și caute, de cu bună vreme o nouă orientare.

In multe cărți Dimitrie Cantemir este înfățișat într'o lumină cu totul greșită. El n'a fost numai un mare savant, un spirit științific și un desăvârșit istoric, ci el a fost și un om politic cu concepțiuni înalte, cu planuri îndrăznețe și un curajos cârmuitor de stat.

Dar laturea aceasta a activității lui Cantemir a fost sau neglijată, sau fals și tendențios interpretată. In lucrări de seamă se vorbește de pretinsa «trădare» a lui Dimitrie Cantemir, ca și cum acest mare și luminat patriot ar fi fost o simplă slugă a sultanului și nu un domnitor român, întrupător al dorințelor și aspirațiunilor neamului său, stăpân suveran pe hotărîrile sale și liber de a îndrumà soarta națiunii sale spre o nouă direcție, pe care el o considerà singura bună și mântuitoare.

Indeletnicirile științifice n'au împiedecat nicicând pe Cantemir de a urmărì cu atențiune, dacă nu chiar cu pasiune, desfășurarea evenimentelor politice. Căci în definitiv, din ce este urzită istoria, dacă nu din firele acțiunilor politice și sociale? Dela vârsta de 15 ani, când tatăl său ajunse domn al Moldovei, Cantemir trăià în centrul frământărilor politice și respirà adânc această ademenitoare atmosferă. In acest mediu el a conceput planul romanului său istoric-social: «*Istoria hieroglifică*», o

încercare de a introduce și în literatura română acel gen de epopee, ca «Le Roman du Renard» și «Reineke-Fuchs», în care persoanele sunt travestite în animale, pentru a le puteà lăsà să vorbească liber și fără nici o restricțiune. In lista «numerelor și cuvintelor hieroglificești și tâlcuitoare» aflăm că boul, lupul, vulpea, bursucul, cămila, maimuța, privighetoarea, etc., reprezentau oameni politici și cărturari de seamă, boieri cu trecere în trebile publice din Moldova, pe cari Cantemir îi travestì în animale, pentru a-i caracterizà liber și a le pune în gură cuvinte cu tâlc. Leul și vulturul înfățișează apriga luptă de rivalitate între Cantemirești și Constantin Brâncoveanu și între ambele țări pe care ei le reprezentau: Moldova și Muntenia. Lupul reprezintă rolul hatmanului Bogdan, vulpea pe cel al stolnicului Ilie, cămila pe cel al lui Mihalache Racoviță, iar dascălul său Cacavela este simbolizat prin o privighetoare. In chipul acesta Cantemir a înțeles să dea curs liber sentimentelor sale de repulsiune sau preferință pentru lumea politică și pentru persoanele cari o alcătuiau. Printre aluziunile politice descoperim pe alocurea și observațiuni de înaltă înțelepciune morală ca bunăoară aceasta: «Căci praful casei după măturat, deșì se ridică și în razele soarelui gioacă, însă nici razele soarelui a nu lovì oprește, nici pașii celui ce prin casă umblă contenește».

D'apoi situațiunea sa de ostatec și de capuchihaia la Țarigrad, nu erà și ea oare o emanațiune a vieții politice? După trei ani de ședere la Constantinopol, unde se concentrau toate firele intrigilor politice, el se întoarse în 1688 în țară și rămase aici trei ani de zile, alături de tatăl său, care-l inițià în toate tainele politice, îngăduindu-i chiar oarecare înrâurință și asupra trebilor publice. El contribuise la descoperirea complotului contra tatălui său și asistă la executarea complotiștilor între cari se găseau cronicarul Miron Costin și fratele acestuia Velicico. «Și au stătut acolo de față, pentru credință — zice Nicolae Costin — Dumitrașcu Beizadea, până ce i-au tăiat capul». După moartea tatălui său el fu ridicat de boieri în scaunul Moldovei și miruit de către doui patriarhi; după câteva săptămâni însă, el părăsì domnia fiindcă Poarta, cedând intrigilor contra Cantemireștilor, făcuse nu-

mirea altui domn pentru tronul Moldovei în persoana lui Constantin Vodă, fiul lui Duca-Vodă și ginerele lui Constantin Brâncoveanul.

După acest nesucces, Dimitrie Cantemir se reîntoarse la Constantinopol, unde îndeplinià mai târziu funcțiunea de capuchihaia al fratelui său, Antioh-Vodă. In calitatea aceasta el înțelegeà să paralizeze necontenitele intrigi ce se țeseau la Poartă contra Cantemireștilor. In Țarigrad el se bucurà de mare trecere pretutindeni și aveà posibilitatea de a urmărì din depărtare cursul evenimentelor politice din Europa.

*
* *

Și în adevăr, Dimitrie Cantemir trăià într'o epocă de mari frământări și prefaceri în politica europeană. Numai bine se încheiase pacea dela Carlovăț, prin care Poarta pierduse posesiunile ei din Ungaria și Podolia, când în 1701 izbucnì *răsboiul pentru succesiunea spaniolă*, care atrase în distrugătoarele sale mreje toată Europa centrală și occidentală. Iară pentru ca conflagrațiunea să fie generală, izbucnì în acelaș timp și *răsboiul nordic*, care atrase în hora sa macabră Polonia, Svedia lui Carol al XII-lea și Rusia deșteptată numai atunci la o nouă vieață politică prin priceperea și energia Țarului Petru-cel-Mare, introducătorul Rușilor în istoria mondială.

Dimitrie Cantemir privià cu ochiul său școlit și pătrunzător convulsiunea aceasta generală și se gândià la soarta neamului său, pe care el îl înfățișase, în lucrările sale istorice, în întregimea lui, ca o unitate etnică și națională, fără nici o privire la hotarele vremelnice și nelegiuite care-l sfâșiau, cu toate necazurile și suferințele lui și cu toate nădejdile și aspirațiunile lui în viitor.

El vedeà în gândul său Turcia, bătută la Zenta și împuținată și umilită la Carlovăț, în plină descompunere, și prin urmare incapabilă de a mai exercità vreo înrâurință politică asupra Principatelor, și mai puțin asupra Ardealului, care se desfăcuse de sub suzeranitatea Porții pentru a ajunge sub stăpânirea directă a Habsburgilor. Deaceea neamul său tre-

buià să-și caute o nouă orientare politică, pentru o mai bună asigurare și salvgardare a intereselor sale naționale.

Plecând dela această convingere, el examină situația politicei europene deatunci pentru a găsì noul punct de razim pentru noua orientare a țării sale. Și, firește, gândul său se oprì mai întâiu asupra vecinilor din apus, cari erau Habsburgii. Aceștia duseseră cu succes lupta contra păgânilor și-i aruncară peste Dunăre și Sava. Ungaria fu liberată de Turci și cu ea împreună și Ardealul. Mai rămăsese semiluna numai în Banat.

Ințeles-au însă prin aceasta Habsburgii să răsplătească serviciile socrului său Șerban Cantacuzino, săvârșite de Munteni cu ocazia asedierii Vienei? Sigur că nu! Căci socrul său pierdù tronul iar soacră-sa trăià în pribegie la Brașov. Năzuința Austriei spre răsărit se evidențiase prin desființarea voivodatului Ardealului, în loc de a se așezà acolo un domn român, precum nădăjduise Șerban Cantacuzino. Toate acestea le științà și le cumpănià cu socoteală Dimitrie Cantemir, și el, ca bun cunoscător al evoluțiunii istorice, își dădeà bine seamă că Habsburgii nu erau dispuși să se oprească, în drumul năzuințelor lor politice spre răsărit, la bariera Carpaților, ci că ei tindeau să ajungă la Iași și la București, ba chiar până la Crimea, dacă se va puteà. Și în adevăr, presupunerea aceasta s'a și adeverit mai târziu prin ocuparea vremelnică a Olteniei și prin răpirea Bucovinei de către Habsburgi.

Din aceste vajnice considerațiuni, Dimitrie Cantemir ajunse la convingerea, că nu spre Austria habsburgică puteà să se îndrepte noua orientare politică a neamului său.

Rămăsese însă Polonia la Nord, spre care se îndreptau adesea privirile boierilor moldoveni. Cantemir știà însă din istorie, cu ce s'a pricopsit Moldova pe urma politicei sale polonofile. Speranțele pe cari mitropolitul Dosofteiu și Miron Costin le pusese în regele Sobieski, se dovediră zadarnice și înșelătoare, lăsând mari și amare decepțiuni în urma lor. Unde mai pui, că Polonii, chiar pe timpul tatălui său, cuprinzând o bună parte din Moldova, așezară în Cernăuți, în Câmpulung și Suceava pe vahmiștrii lor. Iar cu podghiazurile lor ajunseră până la Neamț și Soroca și aduseră țara

«la mare sărăcie și pustietate». Planurile lor vechi de a-și deschide prin Moldova drumul la Marea Neagră, le cunoșteà Cantemir foarte bine din cele două încercări neizbutite ale craiului Ion Sobieski. Dealtfel Cantemir aflase multe despre stările din Polonia din gura tatălui său, care petrecuse multă vreme acolo. Nu-i rămăsese necunoscute poate nici versurile cu cari regele Sobieski luà în rîs pe tatăl său, când îl izgonise din Iași zicându-i:

«Constantine, fugi bine!
N'ai nici casă, n'ai nici masă,
Nici frumoasă jupâneasă!»

Mama lui Dimitrie Cantemir murise și tatăl său rămăsese văduv.

Considerațiunile acestea nu-l îndemnau deloc la o legătură cu Polonia, a cărei situație de mare putere era dealtfel pe atunci grav amenințată de Rusia, care revendicà pentru sine egemonia în nordestul Europei, pe care o deţineà Polonia dela unirea ei cu Lituania în zilele bătrânului Vladislav Jagiello.

Când la atâta ajunsese lucrurile, «de se domnià ţara Moldovei în trei părţi», cum zice Nicolae Costin, când ţara de sus era cuprinsă de Poloni, iar Basarabia de Tătari, și puterea domnului redusă numai la țara de jos, rămăsese pentru noua orientare politică a Românilor o singură putere creștină, *Rusia*, pe urma căreia Românii nu suferise până atunci încă nici o desamăgire, fiindcă nici nu veniseră în atingere directă cu Muscalii și fiindcă chestia Basarabiei nu înăsprise încă raporturile normale dintre aceste două neamuri. Erà deci firesc ca privirile cercetătoare ale lui Cantemir să se îndrepte asupra acestui vecin, și îndeosebi asupra țarului Petru-cel-Mare, un fost învățăcel al eruditului Nicolae Milescu Spătarul, care prin strălucita sa biruință dela Pultava asupra «leului nebiruit», își câștigase nimbul și reputația de mare viteaz și cuceritor invincibil.

Nimbul acesta lua proporții fantastice în închipuirea ortodocșilor din Balcani, cari așteptau dela acest nou arhanghel răsbunător al creștinității, desrobirea lor de sub jugul

turcesc și reașezarea crucii pe catedrala Sf. Sofii din Țarigrad, de unde fusese coborîtă de mâinile necurate ale păgânilor cu două veacuri și jumătate în urmă.

Petru-cel-Mare a fost primul țar al Rusiei care a înțeles să exploateze această dispozițiune sufletească, creând din ea o platformă politică pentru cuceririle moscovite în Balcani. *Această idee formează sustratul real pentru pretinsul testamcnt politic al lui Petru-cel-Mare.*

Acelaș scop îl urmăriau de altfel și cruciații apuseni; dară acțiunea lor n'a prins niciodată la creștinii ortodocși, fiindcă ea pornià dela popoare catolice, cari, în iperzelul lor confesional, nu făceau adese nici o deosebire între musulmani și schismatici. Dar îndată ce Petru-cel-Mare, ca creștin ortodox, venì să reià această idee, ea trezì o puternică repercusiune în sufletul populațiunilor ortodoxe din imperiul otoman, o repercusiune, de care n'a rămas nesguduit nici sufletul, așà de cumpănit și echilibrat dealtfel, al lui Dimitrie Cantemir.

Deaceea, când țarul tuturor rușilor, în ziua de 21 Februarie 1711, proclamă, în soborul din Moscova, *răsboiul sfânt* contra păgânității, împărțind trupelor sale steaguri roșii cu inscripția: «*In numele Mântuitorului și al Creștinătății*» și împodobite cu o cruce în raze de foc cu legenda: «*In acest semn vei învinge*», și când în cuvântarea sa către ostași, țarul amintì că dorește să fie îmmormântat în patriarhia din Țarigrad, un fior cucernic și sfânt sguduì Rusia întreagă, care se repercută puternic asupra sufletelor creștine din împărăția turcească, răpind cu sine pe Greci, dar mai ales pe Slavii din Balcani, dornici de mângâiere, lumină și libertate, pe care emisarii țarului li-o înfățișau în cel mai ademenitor spectru. Privirile și nădejdiile tuturor ortodocșilor, ce gemeau sub jugul păgânătății, erau îndreptate asupra țarului mântuitor, care venià cu biciul de foc să răsbune creștinitatea și să alunge pe Turci din Europa în deșerturile Asiei de unde veniseră.

Nădejdea și însuflețirea aceasta generală atrase în vârtejul ei și pe Dimitrie Cantemir, cu atâta mai ușor, cu cât el, pentru alte considerațiuni și pe altă cale, ajunsese la nestrămutata convingere că Imperiul Otoman se găsià în plină

descompunere, și că din partea Austriei sau Poloniei neamul său nu se puteà așteptà la nici un ajutor real, sincer și desinteresat. In condițiunile deatunci el nu găsì deci altă cale mai bună pentru soluționarea problemei românești, decât abandonarea cauzei turcești și îmbrățișarea cauzei creștine prin alianță cu Rusia.

Hotărîrea aceasta, așà de gravă în urmările ei, fu luată de cu bună vreme, dar Cantemir știuse să o păstreze în tainițele cele mai ascunse ale inimii sale, pentru a nu o compromite prin bănueala Porții și prin diabolnicile intrigi ale numeroșilor săi dușmani din Constantinopol. Și această discreție l-a ajutat foarte mult la executarea promptă a planurilor sale, cari izvorau dintr'o matură judecată și dintr'o profundă și îndrăzneață convingere politică.

Adăpostirea regelui pribeag Carol al XII-lea pe teritoriul turcesc, și sălășluirea lui lângă Tighina, provocă izbucnirea conflictului armat între Ruși și Turci. Apropierea țarului de hotarele Moldovei determinà pe sultan să înlocuească pe bătrânul Nicolae Vodă Mavrocordat, prin un domn activ, energic și priceput, care să fie de folos Turcilor în răsboiul ce izbucnise.

Și atunci marele vizir, nebănuind nimic despre cele ce se petreceau în gândul lui Dimitrie Cantemir, nu găsì un om mai priceput și mai destoinic pentru această grea misiune, ca pe Dimitrie Cantemir. Poarta aveà cuvânt să creadă că acesta, în urma îndelungatei sale petreceri în Constantinopol, a avut timp suficient să se asimileze complet cu interesele și aspirațiunile turcești.

Și în adevăr, Cantemir își dădeà la început toată silința pentru a justificà încrederea pe care Turcii o aveau într'însul. Marele Vizir scrià «cu scârbă» la pașa de Tighina zicând: «beiul de Moldova este un ghiaur și știe toate ce se fac la Mosc și la Leși, de le scrie toate adevărat la Poartă; iar tu, vezi Doamne, ești buzurman și nu ști nimic ce se lucrează».

Acum, când Turcii aveau nevoie de «ghiaur», ei nu-i mai cerură bani pentru obținerea tronului, ci-l trimiseră în Moldova cu toate onorurile și cu asigurări că va sta în scaun toată vieața și că nu i se va cere nici tribut, nici peșcheș cât

timp va fi domn în Moldova, pentru ca, după înlăturarea primejdii, să se poarte din nou arogant și necuviincios cu el, precum se purtaseră, la rândul său, cu Antioh-Vodă, pe care-l siliră să lucreze deavalma cu salahorii la șanțurile cetății Bender. Dealtfel, Cantemir se convinse îndată după instalarea sa în Iași, că Turcii nu erau deloc dispuși de a respectà făgăduelile și angajamentele lor față de dânsul. Unde mai pui, că el știà că, cu câțiva ani în urmă, și Constantin Brâncoveanul primise astfel de asigurări, și îndeosebi domnià pe vieață, și cu toate acestea acum sultanul dăduse ordin, ca domnul muntean să fie prins și trimis mort sau viu la Constantinopol. Constatând deci cât de puțină credință se poate așteptà dela cei necredincioși, el se hotărî definitiv de a rupe legăturile cu Turcii, socotind că «este mai bine a pătimì cu Hristos, decât a-și pune nădejdea în comorile înșelătoare ale Egipetului» precum mărturisește el însuș în istoria Imperiului Otoman.

Cantemir primise domnia, dar nu pentru a ajunge un instrument orb în mâinile asupritorilor de veacuri, cari destrămară și știrbiră hotarele Moldovei prin lanțul de raiale, scobite adânc în trupul țării, și cari, de curând, înfipseră prin raializarea Camenițel, o nouă suliță în coasta Moldovei, ci pentru a servì cauza sfântă a neamului românesc, care se găsià la o grea cotitură a destinului său.

In Noemvrie 1710 el pornì spre Moldova pentru a luà în stăpânire tronul părintesc, dar cu hotărîrea fermă de a se pune în serviciul cauzei creștine. Aceasta erà dealtfel și gândul ascuns al contemporanului său Constantin Brâncoveanu din Țara Românească. In 10 Decemvrie 1710 el sosì la Iași, unde i s'a cetit «molifta de domnie» în biserica Sf. Nicolae.

Ca om «isteț» și «slovednic» ce erà, el făcù cea mai bună impresie asupra boierilor, sfătuindu-i să fie unii către alții într'o dragoste, poftind pe cei bătrâni ca pe niște părinți, pe cei de vârsta sa ca pe niște frați, pe cei mai tineri ca pe niște fii, să trăească în unire și armonie». Boierii «începură cu toții a se lepire și a-l lăudà, căci erà om învățat, numai la judecăți nu puteà luà seamă bine; lăcomie nu aveà mare, lucrurile lui poftià însă să fie lăudate».

Ajungând la domnie într'o vreme, când orizontul posomorît al țării sale erà luminat de flacările răsboiului nordic, Cantemir examină situația și găsì momentul oportun pentru a se «*ajunge cu creștinii*», desfăcându-se de Turci și înțelegându-se cu Rușii. In primăvara anului 1711, Luca Visternicul, solul domnului, se prezentă țarului la Iaroslav, pentru a stipulà condițiunile alianței. Ințelegerea s'a făcut ușor, întrucât țarul în «ucazul» sau «*universalul*» său din Luck acceptă condițiunile cerute de Cantemir ca «Nistrul să rămână hotar între ambele țări și Bugeacul cu toate cetățile tot al Moldovei să fie», și domnia Moldovei să fie ereditară în familia Cantemir. Muscalii să nu se amestece în trebile interne ale Moldovei; tribut să nu plătească nici un ban, iar domnul să găsească refugiu în Rusia în caz de restriște. In urma acestei înțelegeri, Cantemir semnà «Demetrius Cantemir, Dei gratia advitam Palatinus Terarum Moldaviae» sau «Dux valahicus».

Indată ce convenția a fost semnată, Cantemir lansă un manifest către țară, în care arătă că Turcii, nesocotind capitulațiunile încheiate cu ei, continuă să asuprească și să stoarcă țara până la măduvă. Ei au dărîmat sau ocupat cetățile și au învoit pe Tătari să prade și să ia în robie pe fii și soțiile locuitorilor, spre a-și bate joc de ele. Din aceste și multe alte pricini și considerațiuni, dânsul s'a hotărît «să se unească cu împăratul milostiv și credincios al Rusiei, Petru Alexievici, care a ridicat arma spre «*a mântuì pe creștini de jugul robiei mohamedane*».

Preparativele de răsboiu se făceau cu mare grabă. In ziua de 11 Iunie țarul, Petru Alexievici, sosì la Iași, însoțit de împărăteasă și de mulți curteni, cari, ca cruciferi adevărați ce erau, umblară pe la toate bisericile și mănăstirile din oraș, pentru a se închinà și a implorà harul ceresc asupra cauzei creștinătății. Atitudinea aceasta plăcù mult ieșenilor, credincioși și cucernici.

La banchetul de înfrățire ce s'a dat, boierii gustară pentru întâia oară «vinul franțozesc» adică șampanie, care se dovedì a fi mai tare decât dânșii, doborîndu-i foarte curând la pământ.

Intre timp Turcii înaintară cu forțe superioare împotriva țarului și a domnului hain. La Stănilești pe Prut, s'a dat bătălia decisivă în toiul verii 1711, și ea se sfârșì, după o luptă înverșunată de trei zile, cu înfrângerea creștinilor. La «Vadul Hușului» s'a așezat îndată pacea în condițiuni destul de grele pentru creștini. Extradarea lui Cantemir cerută de Turci, fù refuzată net de țar, cu toate că mulți dintre curteni îl îndemnau să nu pericliteze o armată atât de numeroasă de dragul unui singur om. Petru-cel-Mare declară delegaților sultanului cari cereau aceasta, «că mai curând le-ar puteà cedà toată țara până la Cursc, pentru că-i rămâne nădejdea de a o recucerì, dară nu poate în nici un caz să frângă credința și să extradeze pe un principe, care pentru dânsul și-a părăsit țara; căci este cu neputință de a reparà onoarea ce odată s'a pătat».

După așezarea păcii, țarul trecù Nistrul, însoțit de Cantemir și de tovarășii săi de pribegie, vreo mie de toți. La Movilău, pe celalt mal al Nistrului, țarul semnă, la 1 August, ucazul prin care Cantemir cu tovarășii săi primiră azil liber și sigur în Rusia, precum și cuvenita despăgubire pentru averile pierdute. Tot atunci țarul ridică pe Cantemir la rangul de principe sau cneaz al imperiului rusesc. In situațiunea aceasta el erà supus direct țarului și exercità singur și exclusiv dreptul de judecată asupra Moldovenilor pribegi. Inaintând în interiorul Rusiei și scăpând teferi de urmăririle Tătarilor și Cazacilor zaporojeni, ei se așezară în regiunile Harcovului, unde Moldovenii primiră «treisprezece sate, pline de pâine și de heleștee cu pește și cu mori, și bucate, vaci, boi, oi, stupi odoare, ce fusese confiscate generalului Sidlovski, care căzuse într'o greșeală». Una dintre așezările acestea erà Dimitrovca, numită probabil în cinstea lui Dimitrie Cantemir.

Intre însoțitorii nefericitului domn în exil, se găsià și cronicarul Ion Neculce, care ne-a lăsat pagini duioase despre suferințele Moldovenilor în pribegie. Mare și copleșitor erà dorul lor de țară, dar întoarcerea așteptată întârzià mereu și mulți din ei au murit acolo de nostalgie, între care și Casandra, doamna lui Dimitrie Cantemir.

Cantemir însuș nutrià nădejdea că se va puteà întoarce curând în Moldova sa iubită și deaceea, la plecare el luase cu sine și «*toiagul de argint al țării*», sceptrul Moldovei. O nouă complicație politică i-ar fi putut da posibilitatea de a-și redobândì tronul. Dar Europa obosită și surmenată de îndelungatul zăngănit de arme, dorià pacea, care se așeză pretutindeni. Complicațiunile politice se iviră numai pe timpul împărătesii Ana și îndeosebi pe timpul Caterinei a II-a când Cantemir nu mai erà în vieață. Atunci planurile lui Petru-cel-Mare fură reluate sub o altă formă. Impărăteasa Caterina se purtă cu gândul de a reface vechiul imperiu bizantin, cuprinzând și regatul Daciei, dară nu pentru Cantemir și nici pentru urmașii săi, cari se stânseseră, ci pentru nepotul ei Constantin, pe care-l dorià urmaș al ultimului Paleolog Constantin Dragazes. Apoi Caterina s'ar fi mulțumit și numai cu restaurarea Daciei pentru crudul cuceritor al Crimeei, cneazul Potiomkin, favoritul împărătesei.

Văzând că realizarea visurilor sale întârzie mereu, începù să i se urască la țară, unde-și petreceà timpul cu revizuirea, întregirea și traducerea operelor sale, care fiind tălmăcite în mai multe limbi europene, deveniră un bun comun al tuturor neamuirlor civilizate. In 1722 el înființă Academia rusească din Petrograd. Numele său figurează între marii erudiți ai lumei pe pereții bibliotecii Sainte Geneviève din Paris. Lordul Byron face mențiune de Cantemir.

In cele din urmă el se mută la Petrograd, unde fu primit cu mari onoruri de țar și de societatea înaltă. Acolo el începù să se dea după moda franceză, razîndu-și barba și mustățile și schimbându-și portul moldovenesc prin costumul francez. In Petrograd Cantemir se căsătorì a doua oară cu Nastasia, fiica principelui Trubețkoi, având de naș pe însuș țarul.

In 1720 Cantemir însoțea pe țar ca tălmaci pentru limbile orientale în Caucaz, împreună cu principii Apraxin și Tolstoi, cari câte-și trei formau consiliul intim al împăratului. Ajungând la Astrahan, Cantemir se îmbolnăvì de friguri, așà că el numai cu mare dificultate putù însoțì pe

ţar pe uscat până la Derbend; bagajele fură trimise pe mare, dar vasul se împotmolì pe o bancă de nisip; marinarii scăpară, iar bagajele principelui între cari se găsiau şi mai multe manuscripte preţioase—între altele: De statu politico Aulae Othomanicae—se înnecară. In călătoria aceasta Cantemir întocmì o mică tipografie cu litere turceşti pentru tipărirea proclamaţiunilor pe cari ţarul le dădeà în limba populaţiunilor caucaziene.

Intre timp boala sa se agravase şi el numai cu anevoie ajunse la Astrahan şi deacolo cu mari greutăţi la Dimitrovca, unde se restaurase niţel după strapaţele unei călătorii aşà de grele. Curând însă boala se ivì din nou, şi de astădată necruţătoare: în 22 August 1723 Dimitrie Cantemir se stânse în vârstă de 49 de ani, 7 luni şi 5 zile. Diploma prin care fusese numit principe al imperiului german, nu'l mai găsì printre cei vii.

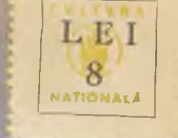
Două sute de ani au trecut deatunci, şi amintirea suveranului poliglot, istoric şi filosof a rămas şi va rămâneà pururea vie. Cantemir este şi rămâne nemuritor prin sclipitoarea sa inteligenţă, prin neobişnuita sa putere de muncă, prin talentul său neîntrecut şi prin operile sale istorice, prin care a făcut cunoscut numele de Român în lumea întreagă, precum şi prin îndrăzneţele sale planuri politice.

Dar, oricât, istoria se repetă. Au trebuit să treacă două sute de ani, pentru ca Europa să ajungă din nou în flacări şi pentru ca generaţia noastră, în condiţiuni politice similare, să revină la planurile lui Cantemir, să calce hotărîtă pe urma lui, pentru a ajunge la realizarea măreţei idei pe care el a preconizat-o şi a încercat să o întrupeze cu jertfa tronului său domnesc.

Desrobirea şi întregirea neamului erà singurul scop, pentru care Dimitrie Cantemir părăsi toate onorurile şi îndemânările, trecând cu toată oastea sa de partea creştinilor—«relictis *propter unum* cunctis honoribus et commodis, cum ad Chris-

tianas partes suas traduxisset copias — cum mărturisește el însuș în « Descrierea Moldovei ».

Iată pentru ce credem că Dimitrie Cantemir a fost deopotrivă de mare ca istoric și ca domn. Ideea unității naționale, propovăduită de dânsul în scrierile sale, s'a realizat la 200 de ani după moartea sa. Și acesta este cel mai frumos prinos, pe care-l aducem azi memorii sale cu ocazia aniversării bicentenarului dela moartea sa. Dumitrașcu-Vodă-Cantemir a domnit puțin și fără noroc, în schimb însă domnia lui în tărîmul istoriografiei rămâne continuă, neîntreruptă și vecinică.

LEI
8
NATIONALĂ